DOI: 10.13114/mjh.1730596

Geliş Tarihi: 30.06.2025
Kabul Tarihi: 15.09.2025

Mediterranean Journal of Humanities
https://dergipark.org.tr/mjh
XV/2 (2025) 107-120

Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Turhan Paşa'nın Livadya Fevkalâde Elçilikleri

Turhan Pasha's Livadia Extraordinary Embassies in the Light of Ottoman Documents

Eylem ÖZTÜRKCİ *
Alpaslan ÖZTÜRKCİ **

Öne Çıkanlar:
- Turhan Paşa'nın Livadya Fevkalâde Elçilikleri, 19. yüzyıl sonu Osmanlı Devleti ve Rus Çarlığı'nın karşılıklı politikalarını anlama noktasında önemli bulgular taşımaktadır.
- Akademik önemine karşın araştırmacılar tarafından göz ardı edilen Turhan Paşa'nın Livadya Fevkalâde Elçilikleri bu çalışmayla bütünsel bir yaklaşımla tartışılmaktadır.
- Görüşmelerde Osmanlı Devleti açısından dönemin konjonktürünün de etkisiyle Rusya'yla belli bir eşgüdüm yakalama çabası öne çıkarken, Rus Çarlığı için Osmanlı Devleti'nin İngiltere ve Avusturya gibi büyük güçlerle ilişkileri ön plandadır.

Öz: Fevkalâde elçilikler, Osmanlı Devleti'nin uluslararası ilişkilerde uyguladığı ad hoc bir usuldür. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'nın en güçlü aktörü olduğu 15. ve 16. yüzyıllar boyunca üstünlük diplomasisi gereği olarak sıkça başvurulan fevkalâde elçilikler, devletin zayıfladığı ve Avrupa'nın önemli başkentlerinde mukim elçilikler açmaya başladığı 1793 yılından sonra da diplomasi sahasında varlığını sürdürmüştür. Fevkalâde elçilerin kullanıldığı ve önemli rol oynadığı ülkelerden biri de Rusya'dır. Rus Çarları'nın sayfiye olarak kullandıkları Kırım'daki Livadya, fevkalâde elçilerin gönderildiği ve Rus Çar'ıyla dünya siyasetinin, Osmanlı-Rus ilişkilerinin ve önemli güncel konuların ele alındığı bir alana dönüşmüştür. Osmanlı devlet ricalinden Turhan Paşa, Rus Çarı II. Nikola'ya 1898, 1900 ve 1902 yıllarında üç defa fevkalâde elçi olarak gönderilmiştir. Turhan Paşa ve Çar II. Nikola arasında; Makedonya, Bulgaristan, Girit ve Ermeni meselesi gibi hem Osmanlı iç siyasetinin hem de uluslararası diplomasinin güncel konularının yanında Alman İmparatoru II. Wilhelm'in İstanbul'da yaptıracağı çeşmeye kadar birçok ayrıntı gündem olmuştur. Bu çalışmayla Osmanlı Arşiv Belgeleri ışığında Turhan Paşa'nın Livadya fevkalâde elçiliklerinde Çar ile yaptığı görüşmelerin analizi yapılmaktadır. Rus Çarlığı ve Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl sonu uluslararası ilişkilerde oluşan yeni denklem karşısında karşılıklı politikalarını anlama çabaları Livadya fevkalâde elçilikleri özelinde gösterilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Turhan Paşa, Osmanlı Devleti, Rus Çarlığı, Fevkalâde Elçilik, Livadya

Highlights:
- Turhan Pasha's Extraordinary Embassies to Livadia offer valuable insights into the dynamics of Ottoman–Russian relations at the turn of the twentieth century.
- This study provides a comprehensive reassessment of Turhan Pasha's missions, which have been

* Dr. Milli Eğitim Bakanlığı, Öğretmen, eylemozturkci@hotmail.com. ORCID: 0000-0003-0434-7717
** Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, alpaslanozturkci@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2877-8415.

This work is licensed under Creative Commons Attribution–NonCommercial–ShareAlike 4.0 International License (CC BY-NC-SA 4.0)

largely overlooked in the existing scholarship despite their clear historical significance.

- The negotiations reveal the Ottoman Empire's efforts to maintain a degree of strategic coordination with Russia-an approach shaped by the geopolitical conjuncture of the period—while for the Russian Tsardom, the Ottoman Empire's interactions with major powers, particularly Britain and Austria, constituted the primary focal point.

Abstract: Extraordinary embassies constituted an ad hoc diplomatic instrument employed by the Ottoman Empire in its foreign relations. Initially functioning as a hallmark of superiority diplomacy during the fifteenth and sixteenth centuries—when the Empire was among the most powerful actors in Europe—these missions continued to be utilized even after 1793, when the Empire's declining power prompted the establishment of permanent embassies in major European capitals. Russia emerged as one of the principal states to which extraordinary ambassadors were dispatched. Livadia in Crimea, used as the summer residence of the Russian tsars, became a key venue where such envoys met with the tsar and engaged in discussions on international affairs, Ottoman–Russian relations, and pressing contemporary issues. Turhan Pasha, a prominent Ottoman statesman, served as extraordinary ambassador to Tsar Nicholas II on three occasions—in 1898, 1900, and 1902. His audiences with the tsar addressed a wide array of subjects, ranging from developments in Ottoman domestic and international politics—such as Macedonia, Bulgaria, Crete, and the Armenian question to symbolic diplomatic initiatives, including the fountain to be constructed in Istanbul by the German Emperor Wilhelm II. Drawing on Ottoman archival materials, this study examines Turhan Pasha's meetings with Nicholas II during his Livadia missions and highlights how both the Russian Tsardom and the Ottoman Empire sought to comprehend one another's strategic orientations amid the shifting geopolitical landscape of the late nineteenth century.

Keywords: Extraordinary Embassy; Turhan Pasha; Ottoman Empire; Russian Tsardom; Livadia

Summary: Extraordinary embassies constituted one of the key diplomatic instruments employed by the Ottoman Empire in its foreign relations. These ad hoc missions were frequently utilized not only during periods of imperial strength but also at moments when the Empire struggled to maintain its territorial integrity. Extraordinary envoys undertook a wide range of responsibilities, including announcing accessions to the throne, delivering letters from the Sultan or the Grand Vizier, representing the Empire at the enthronement ceremonies of foreign rulers, proposing peace treaties, and addressing various contentious issues between states.

Such embassies played a particularly prominent role in relations with Russia, the rising great power of the nineteenth century. Livadia in Crimea—used as the summer residence of the Russian tsars—became an important venue to which extraordinary ambassadors were dispatched. Turhan Pasha, a distinguished Ottoman statesman, served as extraordinary ambassador to Livadia on three occasions, in 1898, 1900, and 1902, where he held extensive meetings with Tsar Nicholas II.

During these missions, Turhan Pasha and the Tsar discussed a broad spectrum of issues and the British occupation of Egypt and Cyprus. They also addressed the activities of General Ignatiev, Italy's increasing interest in Tripoli, and the Austrian railway project.

Turhan Pasha's embassies took place at a critical juncture when Britain had abandoned its long-standing policy of supporting the territorial integrity of the Ottoman Empire and had instead occupied strategically significant territories such as Cyprus and Egypt. Against this backdrop, the Livadia negotiations provided the Ottoman side with an opportunity to discern Russia's policies directly from Nicholas II and to explore the possibility of developing a coordinated diplomatic posture. From the Russian perspective, the meetings offered valuable insight into the Ottoman Empire's positioning vis-à-vis the great powers of the period—namely Britain, Austria, and Germany.

A notable feature of these encounters was the Tsar's remarkably cordial tone toward Sultan Abdülhamid II. Nicholas II reportedly described the Sultan as "one of the greatest politicians in Europe" and "a political genius." Turhan Pasha, in turn, conveyed the Sultan's respectful and courteous messages to the Tsar. These mutual gestures—occasionally exceeding the boundaries of conventional diplomatic protocol—appear to have contributed to a softening of bilateral relations during this period.

This study examines Turhan Pasha's Livadia embassies through a holistic and document-based approach. Drawing primarily on Ottoman archival materials, supplemented by relevant secondary sources, the analysis identifies how shifting international power configurations at the end of the nineteenth century shaped Ottoman–Russian relations, and how both states articulated their positions on key issues through reciprocal diplomatic discourse. By bringing attention to a largely neglected topic in the existing scholarship, this study aims to enrich the limited literature on the subject and provide a foundation for further research. central to both Ottoman domestic affairs and international politics. Their conversations engaged with major questions on the contemporary diplomatic agenda, including the Armenian issue, Crete, Bulgaria, Greece, Macedonia, the Black Sea, the Transvaal War, the Boxer Rebellion, the Hague Conference.

Giriş

Osmanlı Devleti, Avrupa siyasetinde başat aktör olduğu dönemde tek taraflı üstünlük diplomasisi uyguladı ve 18. yüzyılın son çeyreğine kadar yabancı ülkelerde ikamet (mukim) elçileri bulundurmadı. Bu süreçte uluslararası ilişkilerinde fevkalâde elçilikler önemli misyon üstlendi. Fevkalâde elçiler cülus tebliğ etmek, padişahın veya sadrazamın mektubunu götürmek, yabancı hükümdarların tahta çıkış törenlerine katılmak, barış antlaşması teklif etmek ve devletler arasında temel sorun alanları oluşturan diğer konuları görüşmek gibi işlevler gördü (Yıldırım 2017, 8). Mukim elçiliklerin açılmasından sonra da Osmanlı Devleti fevkalâde elçiler kullanmaya devam etti. Fevkalâde elçiler sıklıkla ve etkili bir şekilde 19. yüzyılın yükselen gücü Rusya'yla ilişkilerin geliştirilmesinde de kullanıldı.

Osmanlı Devleti'nin Çarlık Rusya ile ilk diplomatik ilişkisi Sultan II. Bayezid döneminde Çar III. İvan'ın ikili ticari ilişkileri düzene sokmak üzere İstanbul'a elçi göndermesine kadar götürülebilir. Rusya, İstanbul'da ilk daimî elçiliğini 1702'de açtı ve Osmanlı Devleti de 1793'te Rasih Paşa'yı geçici elçi olarak St. Petersburg'a gönderdi. Rus Çarlığı'nda ilk daimî elçilik II. Mahmud döneminde 1836'da açıldı, elçi olarak Mehmed Emin Paşa görevlendirildi. Özellikle Berlin Antlaşması'yla toprak bütünlüğüne yönelik emperyalist tasarımların paradigmatik değişikliklere uğraması karşısında Osmanlı Devleti'nin Livadya fevkalâde elçiliklerini de devreye soktuğunu görmekteyiz. Edhem Paşa, Fuad Paşa, Rıfat Paşa, Talat Paşa, Turhan Paşa farklı zamanlarda Livadya'ya fevkalâde elçi olarak gönderildiler. Livadya, Kırım Yarım-adası'nda Yalta'ya yarım saat mesafede bulunan ve Rusya sahilleri içinde yaz mevsimini geçirmeye en müsait yer olması bakımından, Rus Çarları tarafından 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sayfiye olarak kullanılmıştır (Aydın 1992, 321). Osmanlı fevkalâde elçilik heyetleri bir günlük yolculuktan sonra Yalta'ya ulaşmaktaydı. Heyetler genellikle paşa, kaymakam, binbaşı ve bazı kâtiplerden oluşmakta, mihmandar olarak da İstanbul'daki Rus elçiliğinden tercüman bulundurulmaktaydı. Yolculuk için Sultaniye, Fevaid ve İzzeddin gibi görkemli vapurlar kullanılmaktaydı (Aydın 1992, 324-325). İngiltere'nin artık Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçtiği bir konjonktürde, fevkalâde elçilerin görevi, Rusya'nın genel dünya siyasetini ve Osmanlı Devleti'ne yönelik politikalarını anlamak, iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerine katkı sunmaktı. Turhan Paşa, 1898, 1900 ve 1902 yıllarında olmak üzere üç defa Livadya'ya fevkalâde elçi olarak gönderilmiş ve Rus Çarı II. Nikola (1896-1917) ile görüşmelerde bulunmuştur.

Arnavut asıllı bir diplomat ve devlet adamı olan Turhan Paşa, Yanya'nın Pırmedi kasabası hanedanından Yahya Bey'in oğludur. 1846'da Tırhala'da doğdu. Yanya medreselerinde Arapça ve Farsça eğitimi aldı. Bir müddet Rum mektebine giden Turhan Paşa, daha sonra Atina Hukuk Mektebi'ne devam etti. Özel hocalardan iktisat ve hukuk dersleri aldı. 1866'da mülazım olarak Babıâli Tercüme Odası'na girdi. 1869 yılında St. Petersburg sefareti ikinci kâtibi olarak göreve başladı. 1871'de ise birinci kâtipliğe tayin oldu. 1874'te Berlin Sefareti Başkâtipliği ve daha

sonra ilaveten maslahatgüzarlığa tayin olundu. Ardından Roma ve Madrid sefiri oldu. 1894'te Paris'teki Sıhhiye Konferansı'na katılmak üzere Paris'e gönderildi. Paris'e gitmeden önce Girit vilayeti vali vekâletine bir süre baktı. 1895'te vilayetlerin durumunu tahkik ve teftiş için oluşturulan komisyonun reisliğine tayin edildi (Ahmed Lütfî 1989, 26; Pakalın 2009, 17). 1895'te Hariciye Nazırı olan Turhan Paşa, kısa bir süre sonra Girit valiliğine atandı. 1897'de Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi azalığına atandı. 1898 yılında Osmanlı Devleti'ne ziyarete gelen Alman İmparatoru II. Wilhelm'i karşılamakla görevlendirildi (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). Y. E.E. 13/14; Kuneralp 1999, 124). 1899'da silahlanmanın genişlemesinin meni için Lahey'de toplanacak olan konferansa murahhas üye tayin edildi. 1900 yılında ise İtalya Kralı I. Umberto'nun cenaze merasimine katılmak üzere görevlendirildi. 1902 yılı Ağustos ayında İngiltere Kralı VII. Edward'ın taç giyme töreninde Osmanlı Devleti'ni temsil etti (BOA. Y. E.E. 13/17; BOA. 1866/139939; BOA. İ. HUS. 94/52). 1904 yılında Evkâf Nazırı oldu. 1907'de Lahey Sulh Konferansı murahhaslığına tayin edildi. 1908 Mayıs'ında Osmanlı ülkesine yeni bir ziyarette bulunan Alman İmparatoru II. Wilhelm'i Korfu'da karşılamak üzere görevlendirildi (BOA. Y. E.E. 13/15; Kuneralp 1999, 18; Pakalın 2009, 18).

II. Meşrutiyet'in ilanı ile 1908 yılında Şura-yı Devlet reisi olan Turhan Paşa bir müddet sonra istifa etti ve Petersburg büyükelçisi Hüseyin Hüsnü Paşa'nın yerine tayin olundu (Kansu 2017, 202; Pakalın 2009, 18). Bu görevi I. Dünya Savaşı'nın patlak verdiği 1914 yılına kadar sürdürdü. Savaş sırasında Osmanlı hükümetine haber vermeden Arnavutluk'a gitti ve kurulan Arnavutluk Prensliği'nin (1912-1925) ikinci Başbakanı oldu. Aynı yıl Esad Paşa tarafından başbakanlık görevinden indirilse de 1918 yılında tekrar başbakan oldu ve 1920 yılına kadar bu makamda kaldı. Bu defa da Lushnje Kongresi tarafından başbakanlıktan indirildi. 1927 yılında sürgüne gönderildiği Fransa'da öldü (Topaktaş 2016, 244).

Turhan Paşa'nın Livadya Fevkalâde Elçiliklerine yönelik literatür oldukça zayıftır. Konuyla doğrudan ilişkili tespit edilebilen tek çalışma Hacer Topaktaş tarafından hazırlanan "Rus Çarına Livadya'da Hoş Amedi: Turhan Paşa'nın II. Nikolay Nezdinde Fevkalade Elçiliği (1898)" başlıklı çalışmadır. Yazar çalışmasında Livadya'ya yolculuk süreci, heyetin kabulü, Çar Nikola ile yapılan görüşmeler ve heyetin İstanbul'a dönüş sürecini incelemektedir. Bu çalışmada ise Turhan Paşa'nın üç Livadya fevkalâde elçiliği bütünsel bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Livdya fevkalâde elçilikleri üzerinden uluslararası güç dengelerinin Osmanlı-Rus ilişkilerine etkisi, iki ülkenin aralarındaki güncel meselelere yönelik yaklaşımları karşılıklı söylemler üzerinden tespit edilmeye çalışılmaktadır. Çalışmada döküman analizi yöntemiyle Osmanlı Arşiv Belgeleri başta olmak üzere ilgili birincil ve ikincil kaynaklar taranarak veriler oluşturuldu. Daha sonra Turhan Paşa'nın üç Livadya fevkalâde elçiliği ayrı ayrı başlıklar altında analiz edildi ve yorumlandı.

Turhan Paşa'nın İlk Livadya Fevkalâde Elçiliği (1898)

Rus Çarı II. Nikola'nın 26 Ekim 1898'de Livadya'ya geldiği öğrenilince Çar'a nezaketen hoş geldin ziyaretinde bulunmak üzere Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi Azası Turhan Paşa görevlendirildi (BOA. İ. HUS. 69/51; BEO. 1220/91429; BOA. Y. A.HUS. 388/59; BOA. Y. A.HUS. 390/41). Turhan Paşa'ya ve maiyetindeki heyete harcırah tahsis edildi (BOA. BEO. 1220/91430; BEO. 1228/92048; İ. HUS. 69/63; DH. MKT. 2134/42). İstanbul'dan ayrılmadan önce Turhan Paşa'ya verilen talimatnamede Rusya'nın dikkatini bazı konulara çekmesi istendi. Bu konuların ilki Girit meselesidir. Girit'in Osmanlı Devleti'nden ayrılması veya başka bir devletin idaresi altına girmesinin Osmanlı açısından taşıdığı risklerin Rusya için de geçerli olacağına değinmesi istendi. Talimatnamede Rusya'da bulunan Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne

göçünün önlenmesi, aksi halde bu kitlenin iki ülke dostluğu için zorlayıcı durumlar oluşturacağının vurgulanması ve Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'ne karşı hareketleri ile ilgili mahzurlu durumlarda Rusya hükümetinin nasıl bir tavır alacağının görüşülmesi yer almaktaydı (BOA. Y. E.E. 6/25).

Turhan Paşa, Çar II. Nikola ile baş başa yaptığı görüşmede talimatname çerçevesinde dönemin devletlerarası ilişkilerin tartışmalı konularından olan Girit meselesini gündeme getirdi. 1878 Halepa Fermanı'yla belli bir özerklik kazanan Girit'te isyanlar bitmedi. Giderek devletlerarası bir soruna dönüştü ve en sonunda Osmanlı askerleri ve memurları Girit'ten çıkarıldı. Yunanistan'dan Prens Yorgi getirilerek vali yapıldı. Bu da Girit'in Yunanistan'a geçişinde önemli bir aşama oldu (Findley 2012, 136; Şenışık 2014; Karal 124-125).

Görüşmede Çar öncelikle Avrupa ve Amerika kıtalarını birbirine bağlayan önemli bir yolun üzerinde bulunan Girit'in Osmanlı Devleti'nden ayrılıp başka bir devletin hâkimiyetine geçmesinin Osmanlı Devleti kadar Rusya'yı da ilgilendirdiğini beyan etti ve bu duruma Rusya'nın da razı olmadığını ekledi. Girit meselesinin Osmanlı Devleti lehine çözülmesini arzuladıklarını söyledi. Bunun üzerine Turhan Paşa, Teselya'da Osmanlı Devleti'nin galip gelmesine rağmen bunun faydasını görmediğini ve Akdeniz'deki hukukunun tehlikede olduğunu, Girit meselesinde Avrupa devletlerinin isteklerini yerine getirdiğini, bu fedakârlıklarına mukabil hiçbir karşılık bulamadığını vurguladı. Çar daha sonra Girit'te Osmanlı Devleti'nin varlığını destekleyen cümleler sarf etse de Turhan Paşa'nın Girit'te Osmanlı askeri bırakılması lüzumuna dair beyanatına net bir cevap vermekten kaçındı. Görüşmenin ilerleyen bölümünde Çar II. Nikola, Girit'in Osmanlı Devleti'nin elinden çıktığını ima ederek İngiltere'nin adada kalması durumunda kendilerinin de mecburi olarak oradan ayrılmayacaklarını beyan etti. Çar'ın Girit konusunda ikircikli bir yaklaşıma sahip olduğu görülmektedir. Çar'ın yaklaşımı Girit'te Osmanlı Devleti'nin siyasal egemenliği devam etsin fakat askeri varlığı bulunmasın şeklinde bir çelişkiyi barındırmaktadır. Turhan Paşa'ya göre bunun sebebi Osmanlı Devleti'nin Girit'ten askerini tahliye etmesi hakkındaki İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan'ın teklifine Rusya'nın da destek vermesidir. (BOA. Y.E. E. 6/25; Topaktaş 2016, 248). Rusya'nın Girit'i askersizleştirme stratejisinin Akdeniz'de İngiliz askeri varlığının devamına yönelik gerekçe bırakmamak olduğu anlaşılmaktadır.

Turhan Paşa'nın Çar ile görüştüğü bir diğer konu Ermeni meselesiydi. Rusya'nın Ermenileri kendi politikaları doğrultusunda araçsallaştırma çabalarına karşın, Osmanlı Devleti kendi vatandaşı Ermenileri ayrılıkçı tahriklerden uzak tutmaya çalışmaktaydı. İki devletin söz konusu politikaları 19. yüzyıl diplomasisinde bir fay hattı oluşturduğu gibi Livadya görüşmelerinde de ana gündem başlıklarından biriydi. 19. yüzyılda Kafkasya'da hakimiyet alanını genişleten Rusya, Büyük Ermenistan'ı kurmak amacıyla da Revan Hanlığı yerine Erivan Guberniyasını kurmuş ve Güney Azerbaycan ve Doğu Anadolu'daki Ermenilerin buraya göçünü teşvik etmiştir (Tanrıverdi 2014, 1; Beydilli 1993, 365; Yeşilot 2018, 191).

Görüşmede ise tartışma Rusya'ya göç eden Ermeniler meselesidir. Turhan Paşa, Ermenilere her türlü lütuf ve inayet verildiği halde yine de buna layık davranmadıklarını, Osmanlı Bankası'na saldırdıklarını, İstanbul'da bazı bombalamalar gerçekleştirdiklerini ifade etti. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenilerin yaklaşık 750 bin oldukları ve bunların dağınık halde bulunduklarını açıkladı. Çar II. Nikola, Rusya'ya giden ve Kafkasya'da bulunan Ermenilerin para sıkıntısı çektiğini, Osmanlı topraklarına geri dönme durumlarını, Rusya'da yaşayan Ermenilerin bu muhacir Ermenilerden hoşlanmadığını ve sayılarının yaklaşık 40 bini bulduğunu dile getirdi. Turhan Paşa buna karşılık muhacir Ermenilerin sayısının 10 bin olduğunu ve Osmanlı topraklarına geri dönmelerine Osmanlı hükümdarından bir tepki olmadığını ancak

böyle bir durumda bir komisyon kurulup isim listelerine göre hareket edileceğini beyan etti (BOA. Y.PRK. HR. 26/52). Rusya'ya göç eden Ermeniler vergi verme ve askerlik yapma mevzularından rahatsız olmuş, Osmanlı idaresindeki azınlıkların elde ettiği hakları da öğrenince Rusya'ya geldiklerine pişman olup tekrar eski yerlerine geri dönmek istemişlerdir (Özcan 2011, 199).

Livadya'da görüşülen bir diğer konu Bulgaristan Prensliği'nin Fransa'da inşa ettirdiği ve Boğazlardan geçirmek istediği savaş gemileridir. Berlin Antlaşması ile şekillenen Bulgar Prensliği'nin Karadeniz'de kıyısı vardı ve bu bölgede etkinliğini arttırmak istiyordu. Bu duruma Sultan II. Abdülhamid'in kesinlikle izin vermeyeceğini beyan eden Turhan Paşa, buna Çar II. Nikola'dan da Rusya'nın izin vermeyeceği yönünde bir cevap almıştır. Çar, Karadeniz'in Osmanlı Devleti ve Rusya'nın malı olduğunu ve Romanya'nın dahi burada savaş gemisi bulundurabilmesini anlamadığını ifade etmiş, Bulgaristan'a bu hususta müsaade edilmeyeceğini belirtmiştir. Çar'ın söz konusu yaklaşımı ve Karadeniz'e üçüncü aktörlerin girişini istememesi iki temel nedene dayandırılabilir. Birincisi, bölgeye Bulgaristan Prensliği'nin ve Romanya'nın girişi bu alana Batılı güçlerin müdahil olması potansiyeli taşımaktaydı. İkincisi, Karadeniz'de kendisine göre daha zayıf donanmaya sahip olan Osmanlı Devleti'yle baş başa kalmak ve kısa-orta vadede Türk Boğazlarını kontrole dayalı geleneksel Rus politikasını uygulamaya yönelik uygun koşulları yaratmaktı. Ayrıca görüşmede Bulgaristan Prensi Ferdinand'ın Makedonya bölgesindeki hareketlerinden duyulan rahatsızlığı dile getiren Turhan Paşa, Çar'dan da Prens'i ihtar ettiğini fakat söz dinlemediğini işitmiştir (BOA. Y. PRK. HR. 26/52). Turhan Paşa Bulgaristan meselesini Dışişleri Bakanı Kont Lamsdorf ile de görüşmüştür. Kont, baharda Makedonya'da bir kargaşa ihtimalinden bahisle Makedonya komitelerinin hareketlerine dikkat etmesi ve bunların tahriklerine meydan vermemesi için bu durumun Sofya'daki Rusya politika memuru vasıtasıyla Rusya Hariciye Nezareti'nden Emarete bildirildiğini söylemiştir. Turhan Paşa'ya üzerlerine düşen vazifeyi yaptıklarını ve onların da Makedonya'da askeri tedbirler almaları gerektiğine işaret etmiştir (BOA. Y. E.E. 10/18; Aydın 1992, 344).

Turhan Paşa'nın İkinci Livadya Fevkalâde Elçiliği (1900)

Turhan Paşa, 9 Kasım 1900 tarihinde ikinci defa fevkalâde elçi olarak Livadya'ya gönderildi ve Çar II. Nikola ile görüştü. Bu görüşmede Turhan Paşa öncelikli olarak Ermeni meselesini gündeme getirdi. Ermenilerin 600 yıldan beri Osmanlı Devleti'nin himayesinde ırkını ve dilini muhafaza ettiğini, Osmanlıların öteden beri Ermenilere adeta millettaşları nazarıyla baktıklarını, 1865 Ermeni Milleti Nizamnamesi'nde Osmanlı toplumu içinde yaşayan Ermenilere verilen hakların hukuki olarak dile getirildiğini belirtti. Turhan Paşa ayrıca, Ermenilerin bunca nimet karşısında küfran-ı nimet ettiklerini, görülmemiş bir şekilde vahşice davrandıklarını, Osmanlı Bankası baskını olayını örnek göstererek anlattı. Bu olayın ayrıntılarını Çar II. Nikola'nın duymuş olabileceğine işaret etti. Çünkü Ermenileri Osmanlı Bankası'ndan çıkaran kişinin İstanbul Rusya Sefareti baş tercümanı Mösyö Maksimof olduğunu hatırlattı. Avrupa şehirlerinden birinde bir tane humbara patlamış olsa gazetelerde yazılacağı serzenişinde bulundu ve konunun Dünya kamuoyunun gündeminde yeterince yer almadığını belirtti. Osmanlı Bankası'na saldırı düzenleyenlerin yanında 10 kıyye (yaklaşık 12 kg) dinamit bulunduğunu, İngiltere ve Amerika'da teşvik gören Ermeni komitelerinin hareketleri ve neşr ettikleri yayınlarla Osmanlı hükümdarını tehdit ettiklerini Çar'a iletti. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin gösterdiği müsamahayı kullanıp, Anadolu'daki misyonerlerin dahi tahrik faaliyetleri yürüttükleri ve bunlara hain gözüyle bakılmasının doğal olduğunu beyan etti. Bu konuyla ilgili Turhan Paşa son olarak, Rusya'daki Ermenilerin Osmanlı Devleti aleyhinde tahriklerde bulunmaları ve hudut üzerinde asayişi bozacak hareketler yapmaları ihtimaline dikkat edilmesi

hususunu bildirdi. Çar II. Nikola, bunları dikkatle dinledikten sonra bu konuların bir kısmını bilmediğini ve öğrendiği için memnun olduğunu söyledi. Çar, iki yıl önce Ermeni tebaasının ülkesine silah sokmaya çalıştığını ve buna mani olduğunu da ilave etti (BOA. Y. E.E. 10/18; Aydın 1992, 340-341). Bu bağlamda Rusya'nın 1884'te (görüşmeden birkaç yıl önce) birçok Ermeni'yi Sibirya'ya sürdüğünü, Ermeni okullarını kapattığını Rusya'daki Ermenilerin ayrılıkçı faaliyetlerini önlemek için bir takım tedbirler aldığını hatırlatmak yerinde olacaktır (Sarınay 2008, 82). Turhan Paşa, Ermeniler hakkında Rusya Hariciye Nazırı Kont Lamsdorf ile de görüşmüştür. Kont, Ermenilerin Rusya'ya göçünün devam ettiğini ve bunların iskânlarında güçlük yaşadıklarını söyleyince Turhan Paşa, Sibirya'nın çok geniş olduğunu ve onları iskân edecek yerlerin çok olduğu cevabını vermiş, Kont da gülümseyerek karşılık vermiştir (BOA. Y. E.E. 10/18; Aydın 1992, 344).

Yine görüşmede Ermeni meselesi bağlamında Kürt meselesi de gündeme gelmiştir. Sınır bölgelerinde yaşayan Kürtler, Osmanlı-İran ve Rus Savaşlarında çıkarlarının gerektirdiği duruma göre saf değiştirmekte ve birtakım yağma faaliyetlerinde bulunmaktaydılar. (Ayna 2018, 139). Çar'ın görüşmedeki "Biz Ermenileri ayaklanmaktan men etmek için çalışacağız siz de Kürtlerinizi bize fenalık etmekten men ediniz" beyanından anlaşılacağı üzere Kürtler Ruslara daha fazla sorun oluşturmaktaydı (BOA. Y. E.E. 10/18; Aydın 1992, 344*). "Kürtleriniz"* ifadesi ise Çar'ın Kürtleri Osmanlı Devleti'yle bağlantılı gördüğünü ve Kürt kartına karşı Ermeni kartını ileri sürdüğünü göstermektedir.

Çar II. Nikola daha sonra Avusturya'nın Bosna-Hersek'i Selanik'e bağlamak için Yeni Pazar'da bir demiryolu inşa etmeyi düşündüğünü söyleyerek Turhan Paşa'ya bundan haberdar olup olmadığını sordu. Turhan Paşa, bu durum hakkında bir bilgi sahibi olmadığını, bu mevzunun yeni ve dikkate değer olduğunu belirtti (BOA. Y. E.E. 10/18; Aydın 1992, 341). Avusturya, 1871'de Almanya'nın birliğini tamamlamasından sonra dış politikasını Doğu merkezli olarak oluşturmaya başlamıştı. Adriyatik ve Selanik yönünde bir yayılma ve bütünlük yaklaşımı geliştirmişti. Ancak Adriyatik'e çıkmada, Bosna-Hersek engeli, Selanik istikâmetinde ise Sırbistan bulunmaktaydı. Avusturya, 1878 Berlin Antlaşması ile Bosna-Hersek ve Yeni Pazar sancağına el koyduktan sonra Çar'ın da ifade ettiği Saraybosna-Yeni Pazar-Üsküp-Selanik demiryolu projesi ile Makedonya'da yayılmaya çalışmaktaydı (Armaoğlu 1997, 863). Avusturya'nın söz konusu politikaları Rusya'nın Balkanlarda büyük bir Slav Devleti kurma anlayışıyla çatışmaktaydı. Çar II. Nikola, Avusturya ile aralarındaki bu çekişme sebebiyle demiryolu projesinden endişe duymakta ve Osmanlı Devleti'nin bu konu hakkındaki tutumunu merak etmekteydi.

Çar, Turhan Paşa ile ikinci görüşmesinde konuyu Lahey Konferansı, Boer Savaşı ve Çin'deki Boxer ayaklanmasına getirmiştir. Lahey Konferansı (1899), Çar II. Nikola'nın öncülüğünde savaşı önlemek, silahsızlanmayı sağlamak ve barışı güvence altına almak amacıyla Lahey'de toplanan uluslararası bir konferanstır (Bozkurt 1999, 369). Yüz delegenin katıldığı bu konferansa Osmanlı Devleti adına Turhan Paşa katılmıştı. Turhan Paşa, Çar'a bu konferansın barışın devamını sağlaması yönüyle insanlık adına yapılan büyük bir hizmet olduğunu söylemiştir. Çar da: "Bu konferansın sonucu ne? O zamandan beri iki savaş ortaya çıktı" diye karşılık vermiştir. Buna karşın Turhan Paşa, Çar'a bir zamanlar silahlanmanın sınırlandırılmasına bir hayal gibi bakan diplomatların bu meseleyi konuşmak üzere toplanmaya mecbur olduklarını ki yalnız bu maddenin bile büyük bir başarı olduğunu söylemiştir. Bundan kırk beş yıl önce ilk Sıhhıye Konferansı yapıldığında bunun kararlarının küçümsendiğini ancak daha sonra yapılan Sıhhıye Konferanslarında alınan kararların dünyanın her tarafında kabul edildiğini belirtmiştir (BOA. Y. E.E. 10/18; Aydın 1992, 342). Ayrıca bu bağlamda Paşa: "Transvaal

Savaşı'nın (1899-1902) ortaya çıkacağı zaten konferans esnasında bile tahmin ediliyordu" diyerek İngilizlerin Transvaal'da karşılaştıkları küçük çeteleri I. Napolyon'un İspanya'da karşılaştığı milli müdafaaya benzetmiş ki, bu durumun I. Napolyon'un sonunda İspanya'yı tahliye etmesine sebep olduğunu, yenilginin de öncüsü olduğunu belirtmiştir. Turhan Paşa'nın bu düşüncelerini daha sonra Çar da desteklemiştir.

Görüşmede konu edilen Çin Savaşı olarak bilinen Boxer Ayaklanması (1900) ise bu ülkede faaliyet gösteren yabancı ülkelerin temsilcilerini ve kuruluşlarını ülkeden çıkarmak için köylü ve işçilerin çıkardığı devletin de el altından desteklediği savaş niteliğinde bir isyandır. Çok sayıda elçiliğin basılıp, yabancıların öldürüldüğü bu ayaklanmayı ABD, Rusya, İngiltere ve Fransa sert bir şekilde bastırdı. Bu arada Alman İmparatoru II. Wilhelm'in isteği üzerine Sultan II. Abdülhamid de Çin'e bir heyet gönderdi. Amaç, Boxer Ayaklanmasına karışmamaları için Müslümanlara nasihatte bulunmaktı. Ancak heyet buraya ulaştığında isyan bitmişti (Sırma, 1980, 162-163). Paşa, Çin Savaşı için Çinlilerin akıl almaz bir harekette bulunacaklarına kimsenin ihtimal vermediğini de belirtmiştir (BOA. Y. E.E. 10/18; Aydın 1992, 342). Turhan Paşa daha sonra bazı devletlerin Çin'e girmesinin sebebinin, Çin'de bir mesele ortaya çıkarsa o zaman birlikte hareket etmeye hak kazanmak ve Rusya'yı yalnız bırakmak amacı ile yapıldığını söyleyince Çar bu düşüncenin doğru olabileceğine ama onların çok uzakta olduklarına, kendi memleketinin Çin'in büyük kısmıyla sınır olduğuna, Sibirya tren yolunun yakın bir zamanda sona ereceğinden Çin'le aralarındaki mesafenin daha da azalacağına değinmiştir (BOA. Y. E.E. 10/18; Aydın 1992, 342). Çar'ın bu konuda Batı tehdidine karşı rahat tavrının sebebi Rusya'nın, 1896'da Çin ile Japonya'ya karşı bir ittifak yaparak Mançurya'yı baştanbaşa geçen demiryolu yapımı ve bu yolun çevresindeki madenleri işletme ayrıcalığı ile buralarda asker bulundurma hakkını elde etmiş olmasıdır (Uçarol 1994, 276; Kurat 2014, 389). Çar, bu işin garip yönünün ise İtalya'nın Kızıldeniz'de yara almasına rağmen Çin gibi uzak bir memlekete asker sevkine kalkışması olduğunu vurgulamıştır (Aydın 1992, 342).

Görüşmede Çar II. Nikola, Almanya İmparatoru II. Wilhelm'in İstanbul'da Sultan II. Abdulhamid'i ziyareti anısına inşa ettirmekte olduğu çeşmenin tamamlanıp tamamlanmadığını ve bu çeşmenin nerede bulunduğunu sormuş (Eyice 1989, 506-507), Turhan Paşa çeşmenin At Meydanı (Sultan Ahmed Meydanı) üzerinde inşa edilmekte olduğunu ama tamamlandığına dair bir bilgi sahibi olmadığını beyan etmiştir. Çar, Alman İmparatoru'nun ressam olduğunu, bu nedenle çeşmenin resmini kendisinin yaptığını ilave etmiştir. Ayrıca kısa bir süre önce bir gemi resmi yaptığını ve bunda Rusya, İngiltere, Fransa ve Almanya'nın deniz kuvvetlerini mukayese ettiğini ve bilerek Almanya'nın deniz kuvvetlerini Rusya'nın deniz kuvvetlerinden daha aşağı gösterdiğini belirtmiştir. Almanya'nın deniz kuvvetlerinin eşit olduğunu, ayrıca Almanya deniz kuvvetlerinin arttığını Rayhştag (Alman İmparatorluk Parlamentosu) meclisine kabul ettirdiğini beyan etmiştir. Turhan Paşa bu açıklamalara sessiz kalmıştır (BOA. Y. E.E. 10/18; Aydın 1992, 342-343). Çar belli ki Alman imparatorunun yaklaşımını politik bir manevra olarak görmekte ve bunu inandırıcı bulmamaktadır. Çar'ın Alman İmparatoru'nun İstanbul'da yaptırmayı planladığı bir çeşmeyle yerini merak edecek kadar yakından ilgilenmesi ve Alman İmparatoru'nun yaptığı resim üzerinden dış politika okuması yapması dikkat çekicidir. Kuşkusuz söz konusu ilgi Almanya'nın yükselen bir güç olarak ortaya çıkması ve Sultan II. Abdulhamid'in dış politikasında Almanya'nın dengeleyici bir aktör olarak yer almasıyla yakından ilgilidir. Zira Almanya 20.yüzyıla girerken ekonomik ve politik yayılması daha hızlanmış ve güçlü bir donanma kurmuştu. Zira II. Wilhelm, denizlerde ve uzak kıtalarda Almanya olmadan hiçbir kararın alınamayacağını iddia etmekteydi (Armaoğlu 1997, 671).

Çar II. Nikola görüşmede, İran Şahı Muzafferüddin Şah'tan (1896-1907) bahsederek onun

iyi bir zat olduğunu fakat sağlık durumunun kendisini müteessir ettiğini belirtmiştir. Turhan Paşa da Sultan II. Abdülhamid'in aynı duygular içinde olduğunu belirterek karşılık vermiştir (BOA. Y. E.E. 10/18; Aydın 1992, 343).

Çar, daha prens iken Mısır'a gittiği zaman İstanbul'u ziyaret etmek istediğini fakat babasının bir meseleden dolayı İstanbul Rum Patriği'ne gücenmiş olduğundan kendisini İstanbul'a uğramaktan men etmiş olduğunu beyan edip ardından Turhan Paşa'ya Mısır'a gidip gitmediğini sormuştur. Turhan Paşa, Mısır'a gittiğini ancak İngiliz askerleri orada bulundukça tekrar gitmek istemediğini söylemiştir. Çar bunun üzerine İngiltere'nin gerek Kıbrıs gerekse Mısır meselelerinde tavsif edilmeyecek bir surette hareket ettiği karşılığını vermiştir (BOA. Y. E.E. 10/18; Aydın 1992, 343). Zira hatırlanacağı üzere İngiltere, 1878'ten itibaren Akdeniz'deki çıkarlarının tehlikeye düştüğünü görünce bölgede artan Rus baskısına karşı harekete geçmişti. Süveyş Kanalı'nı kontrol etme imkânını elde eden İngiltere, Mısır'daki iç kargaşalardan istifade ederek 1882'de Mısır'ı işgal etti. Osmanlı Devleti, Mısır'da İngiltere ile birlikte yüksek komiser bulundurma şartı ile bu durumu kabul etti (Karal (yayın yılı yok), 96; Uçarol 1994, 347-348).

Turhan Paşa'nın Üçüncü Livadya Fevkalâde Elçiliği (1902)

Turhan Paşa, Çar II. Nikola ile görüşmek üzere maiyetindeki heyet ile beraber 1902 yılında üçüncü kez Livadya'ya gitti (BOA. HR. TH. 274/62; BOA. İ. HUS. 100/12; BOA. HR. TH. 274/72; BOA. ŞD. 3195/24). Bu ziyaret için Paşa'ya ve maiyetinde bulunanlara harcırah ödendi (BOA. İ. HUS. 100/50; BEO. 1941/145508). Turhan Paşa, Çar ile görüşmesine Sultan II. Abdülhamid'in Çar'a iletmesi gereken mevzulardan biri olan Bulgaristan'a Grandük Nikola'nın tayininin ikisi arasındaki dostane ilişkileri çekemeyen çevreler tarafından bir takım şayialara sebep olduğunu bildirmekle başlamıştır. Çar bunun üzerine aynı çevrelerin Grandük'ün İstanbul'a gelmesiyle Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın (1833) yenilendiğine dair bir söylenti çıkardıklarına değinmiştir. Turhan Paşa bu sözler üzerine bu konuyu Sultan'a soranlara Sultan'ın; bu antlaşmayı zor durumda kalan ceddi tarafından yapıldığı, Rusya'nın büyük yardımını gördüğünü, bu antlaşmanın yenilenmediği ancak gerekirse yenilenebileceği cevabını verdiğini beyan etmiştir. Çar, bunu tasdik ederek Sultan'ın bir diplomata yakışacak surette cevap verdiğini söylemiştir. Ayrıca ilave olarak bu soruyu Sultan'a ancak bir sefirin sorabileceğine işaret ederek:

> *"Sultan ile aramızdaki dostluk bazılarının hoşuna gitmez ne yapalım. Ne herkesi memnun etmek mümkün ne de her ağzı kapatmak. Size iki yıl önce buraya geldiğiniz zaman babamın sözlerini yad ile, Rus donanması hiçbir halde Osmanlı Devleti'nin aleyhinde hareket etmeyecek daima lehinde çalışacaktır demiştim. Bu sözleri şimdi tekrar ediyorum. Sultanınız nasıl babamdan memnun kalmışlarsa benden de öyle memnun kalacaklardır hiç şüphesi olmasın" demiştir* (BOA. Y. E.E. 13/19; Aydın 1992, 348).

Görüşmede daha sonra Bulgaristan meselesi gündeme gelmiş ve etraflıca ele alınmıştır. Turhan Paşa, Sultan'ın İgnatiyef'in Sofya'da irad ettiği nutuktan (1902 Eylül'ünde Bulgarların Şıpka'da tertip ettikleri şenliklerde General İgnatiyef'in yaptığı konuşma) çok rahatsız olduğunu bildirmiştir (BOA. Y. E.E. 13/19). 1877-1878 Rusya Seferi'nin hatırası için Şıpka'da yapılan heykelin açılış töreninde eski Rusya Elçisi General İgnatiyef şöyle konuşmuştur:

> *"Ben Bulgarları ta 1862 tarihinden beri sevmeye başladım... Ancak bugün meylim esaret altında bulunan Makedonya Bulgarlarınadır. Balkan Yarımadası'nda huzur ve asayişi temin etmenin çaresini vaktiyle*

> *ben bulmuştum. O da Ayastefanos Antlaşması'na koyduğum Büyük Bulgaristan idi. Fakat bu ilacı kullandırmak mümkün olmadı… Ayastefanos Antlaşması'nın gösterdiği Bulgaristan'ın ihyasını babalar evlatlarına vasiyet etsinler, emir etsinler. Ayastefanos Antlaşması'ndaki Bulgaristan'ın herhangi bir parçasını, bir köyünü ve bir kişisini feda etmemek için her türlü vasıtaya müracaat etmelerini, dövüşmekten, savaşmaktan çekinmemelerini Bulgarlara tavsiye ediyorum."*

Rusya'nın eski İstanbul Sefiri İgnatiyev'in, aşırı Bulgar Milliyetçilerini bile gölgede bırakacak bol "vasiyetli" konuşmasıyla Rusya'nın barış halinde bulunduğu bir devletin toprak bütünlüğünü parçalamaya yönelik provakatif bir dil kullandığı ve yönlendirmede bulunduğu açıktır. Nitekim bu sözler milliyetçilere fazlasıyla tesir etti ve cesaret verdi. Komitacılar o zamana kadar kendilerinden uzak duran birçok insanı yanlarına çekmeyi başardılar (Salih Münir Paşa 2015, 109). Çar bu konuşmadan kendisinin de sıkıldığını, bu adamın ortalığı karıştırmayı sevdiğini söylemiştir. Bu haline bir de ihtiyarlığının eklendiğini, yaptıklarında kesinlikle rızasının olmadığını, bir daha böyle hareketlerde bulunmaması ve oradan çekilmesi için emir gönderdiğini de eklemiştir. Turhan Paşa, Bulgarlardan söz açılmışken şöyle devam etmiştir: Bazı Bulgar çeteleri Osmanlı hududuna yığarak burayı savunmakla görevli askerlere saldırmış ve buna karşılık verilmiştir. Sultanımız bu duruma üzülmüştür. Bu çeteler asker tarafından def edilmiş ve Bulgaristan Emareti'nin göz yummuş olmasına rağmen eşkıyalar içinde ele geçirilenlerden bazıları hatta Emaret Nazırı'nın akrabası dahi affedilmiş ve memleketlerine gönderilmiştir. Diğer taraftan eşkıyaların saldırıları sebebiyle yerlerini terk edenlerin vatanlarına iadeleri için devlet memurlarından oluşan heyetler tayin edilmiş ve bu heyetlerin yanlarında Ortodoks papazlar da bulundurulmuştur. Bu heyetlerin görevlerini yaparken kusur işlememeleri için teftiş heyeti dahi görevlendirilmiştir. Fakat bunca ihtimama karşılık Bulgaristan Emareti verdiği teminatı unutursa Müslüman ahali bundan rahatsız olur. Eğer İmparator Hazretleri, Bulgaristan Emareti'ne gerekli nasihatte bulunursa bu bizi memnun eder demiştir. İmparator da cevaben, birkaç ay evvel Bulgaristan Prensi Ferdinand'a eşkıyalık faaliyetlerine son vermeleri gerektiğini, asayişi korumanın Balkanlardaki statükonun muhafazası için gerekli olduğunu belirttiğini bildirdi (BOA. Y. E.E. 13/19; Aydın 1992, 349).

Turhan Paşa, Çar ile bu görüşmesinde Ermenilerle ilgili olarak Sultan II. Abdülhamid'in Ermenilerin sınırı aşmaması konusunda gerekli tedbirlerin Rusya tarafından alınması talebini iletti. Yine aynı mesajda Ermenilerin, Osmanlı Devleti'nde en mahrem görevlerde bulunmaya devam ettiğini hâlâ Hazine-i Hassa Nazırı'nın bir Ermeni olduğunu buna karşın Ermenilerin "*nankör ve anarşist"* olduklarını huzuru bozmaya devam ettiklerini ve Rusya'daki Ermeniler geri dönerse ülkedeki barışın bozulacağı yönünde ifadelerde yer almaktaydı. Çar bu sözlere cevaben: "*Ermenilerin halini nasıl bilmem geçenlerde Rum mekteplerinde çıkan olayları biliyorsunuz buna sebep olan başta Ermenilerdi. Ermenilerin bizim ülkede de işleri yok"* demiştir. Buna karşılık Turhan Paşa, bunların Osmanlı'ya geri dönüşleri asayişi bozacağı için İmparatorun buna izin vermemesini istemiş, İmparator da bu konuda gerekeni yapacağını söylemiştir (BOA. Y. E.E. 13/19; Aydın 1992, 349).

Çar daha sonra İtalya'dan söz açmış ve İtalya'nın Trablusgarp'a neden yöneldiğini sormuştur. Turhan Paşa, İtalya ve Fransa arasında bir itilafname yapıldığını ve bunun paralelinde İtalya'nın Trablusgarp meselesine bu kapsamda yöneldiğini söyler. Zira 1900 yılında Fransa ile bir antlaşma imzalayan İtalya, Fransa'nın Fas üzerindeki emellerini, Fransa da İtalya'nın Trablusgarp üzerindeki emellerini tanımaktaydı (Armaoğlu 1997, 647; Salih Münir Paşa 2015, 324). Çar, böyle bir itilafnameden haberi olmadığını ancak İtalya'nın Trablus'u elde

edemeyeceğini, çünkü orada Müslümanların bulunduğunu ve hepsinin silahşör olduklarını, ancak sahilde birkaç yeri tahrip edebileceğini söyler. Turhan Paşa da bu düşüncelere katıldığını ifade eder (BOA. Y. E.E. 13/19; Aydın 1992, 349-350).

Çar, İngilizlerin Yemen'de ne yapmak istediklerini sorar. Turhan Paşa, öteden beri İngilizlerin Osmanlı Devleti'nin idaresinde olan bazı nahiyelerde himaye haklarının olduğunu iddia ettiklerini ancak bu iddialarını ispatlayamadıklarını söyler. Çar ise, İngilizlerin politikasının menfaate dayandığını beyan eder. Turhan Paşa buna karşılık menfaat politikasının başkasının hukukuna tecavüz olunmaması gerektiğini söyler (BOA. Y. E.E. 13/19). 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra gemilerin kömür ikmal deposu olması dolayısıyla Yemen limanlarının önemi daha da artmıştır. Gerek ulaşım, gerekse iletişim hatlarının geçtiği yol üzerindeki Yemen, İngilizler için tümüyle kontrol altında tutulması gereken bir yer haline gelmiştir. İçeride yaşanan mezhepsel çekişmeler ve siyasi rekabet sebebiyle Yemen, dış güçlerin müdahalelerine açık bir konuma gelmişti (Yıldırım 2015, 3-4).

II. Nikola, daha sonra Makedonya'dan söz açmak istediğini söyler ve şöyle devam eder:

> *"Bu kıta sayısız ve hesapsız bir takım hadiselerin ve musibetlerin dolaştığı bir yer olmaya daima haizdir. Hadiseler ve felaketler doğunun huzurunu ve rahatını kaçırabileceği gibi Avrupa'nın dahi asayişini bozabilir. Burası hassas bir bölgedir. Padişahınızdan rica ediyorum bu ihtimali doğuracak her şeyi bertaraf etsinler. Buradaki Hristiyanları idare ediniz. Benim İslam ahalisine yaptığım muameleyi siz de Hristiyanlara yapınız bu kâfidir. Mesele Hristiyanlardan jandarma tayin ediniz. Hristiyan jandarmalar hem onlara güvendiğiniz için minnettar olurlar hem de mezhepdaşlarına emniyet dağıtırlar ki bu sizin için iki kat kuvvettir. Padişahınız bu fevkalâde zekâya sahip ve Avrupa'nın en büyük siyasetçilerindendir... Osmanlı Devleti'nin devamını ve varlığını korumak politikamdır. Makedonya'da asayişi bozacak hadiseler komşu küçük devletlerin ürkütücü sessizliği altında gizlenmiş birbirine zıt eğilimler ortaya çıkararak onları karma karışık edecek ve bu durum ismini vermek istemediğim bir devletin (Avusturya) perdesini kaldırmasına vesile olacaktır. O zaman menfaatlerimi muhafaza için ben de işe karışmaya mecbur olacağım. Bu sözlerimi padişahınıza bildiriniz ve bunların sadık bir dostunun temennilerinden başka bir şey olmadığını da ilave ediniz"* (BOA. Y. E.E. 13/19; Aydın 1992, 350-352).

Çar'ın bu beyanatından sonra Turhan Paşa, Hristiyanların hukuk nezdinde Osmanlı tebaası ile eşit haklara sahip olduklarını, dinî faaliyetlerinde serbest olduklarını hatta Osmanlı Devleti'ne gelen misyonerlerin de emniyet içinde hareket ettikleri ve bütün Osmanlı tebaasının adaletle rahat ve huzur içinde yaşamaları için padişahlarının tedbir aldığını bildirdi. Hatta Makedonya'ya bir teftiş heyetinin gönderildiğini de ifade etmiştir. Buna cevaben Çar ise:

> *"Ancak benim sözlerimi padişaha harfiyyen arz ediniz. O siyaset dehasıdır. Benim ne kadar sadık ve fedakâr bir dostu olduğumu bilirler… Dostunuz Karadağ Prensi bozulması mümkün olmayan bir bağla bana bağlıdır. Şimdi Bulgaristan da öyledir diyebilirim. Bir Sırbistan kalıyor o da yakında bu aşamaya gelecektir Arzum ise, Osmanlı Devleti'ne saldırılmamasıdır. Bu birliğin bir iyi tarafı daha vardır ki Avusturya'nın Balkan Yarımadası'na saldırısı karşısında büyük bir kuvvetle karşılaşacak olmasıdır. Bunun iki yönden size faydası*

> *vardır. Birincisi, bu devletlerin asayişi ihlal etmesi benim arzuma ters olduğunu bildiklerinden böyle bir şeye kalkışmazlar. İkincisi, Osmanlı Devleti de karşısında önemli bir kuvvetin varlığını bildiğinden Balkan Yarımadası'na saldıramaz"* demiştir. Turhan Paşa, Çar II. Nikola'nın Balkan politikasını Osmanlı Devleti'nin de kabul ettiğini teyit için: *"...birkaç yıl önce padişahımız Karadağ ve Sırbistan'ın aralarını uzlaştırmıştı" sözlerini sarf edince İmparator karşılık olarak: "Evet biliyorum o zaman padişahınızın bu hareketlerini takdir etmiş ve ne kadar ileri görüşlü olduklarını görmüştüm" demiştir. Sonunda Sultanı övüp, gönderilen hediyelerin güzelliğinden ve 1900 yılından itibaren Goblen tipi halı üretimine geçen, Hereke fabrikasının gelişiminden uzun uzadıya bahsetmiştir* (BOA; Y. E.E. 13/19; Aydın 1992, 352; Seyitdanlıoğlu 2006, 723).

Daha sonraki gün Hariciye Nazırı'nın düzenlediği yemeğe katılan Turhan Paşa'ya hitaben Nazır:

> *"Makedonya'nın halini iyi görmüyorum. İlkbahar çok kötü olacak zannediyorum. Bu durumun yalnız şarkın değil garbın da asayişini bozacağından endişe ve telaş içindeyim ama umarım bir şey olmaz" sözlerini sarf etmiştir* (BOA. Y. E.E. 13/19; Aydın 1992, 352).

Rus Çarının yaklaşımları değerlendirildiğinde Avusturya'nın Balkanlarda temel rakip olarak görüldüğü açıktır. Bu devletle girilen nüfuz mücadelesinde Osmanlı Devleti özellikle Çar'ın ağzından Sultan'a gönderilen mesajlarla diplomatik bir dille uyarılmakta ve kendisiyle eşgüdüm halinde harekete zorlanmaktadır. Çar'ın Balkan devletçiklerinden kendi vasal güçleri şeklinde söz etmesi de dikkat çekicidir. Bundan hareketle Çar'ın Sultan'a Balkanlarda Osmanlı Devleti'nin varlığının devamının kendisiyle geliştireceği paralel politikalara bağlı olduğu mesajı verdiği çıkarsaması yapılabilir. Rusya Hariciye Nazırı ise yukarda yer verilen sözleriyle yakın zamanda Makedonya'da düzen bozucu gelişmeler olabileceğine dikkat çekmek suretiyle Çar'a paralel olarak Turhan Paşa'ya üstü kapalı da olsa tehdit imasında bulunmaktadır.

Sonuç

Turhan Paşa, Livadya'da II. Nikola birçok meseleyi görüşüp fikir alışverişinde bulunmuştur. Bu görüşmelerde Ermeniler, Girit, Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya, Karadeniz, Trasvaal Savaşı, Boxer Ayaklanması, Lahey Konferansı, İngiltere'nin Mısır ve Kıbrıs'ı işgali, General İgnatiyef'in faaliyetleri, İtalya'nın Trablusgarp'a yönelmesi, Avusturya'nın demiryolu projesi gibi gündemdeki birçok sıcak gelişmeye değinilmiştir.

Turhan Paşa'nın Livadya fevkalâde elçilikleri, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçtiği, Kıbrıs ve Mısır gibi çıkarları açısından stratejik noktaları *de facto* işgal ettiği bir kesitte gerçekleşmiştir. Dolayısıyla görüşmelerde Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya yaklaşma ve belli bir eşgüdüm çabasıyla yeni bir dış politika oluşturma ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne yönelik dış politikasını bizzat Çar II. Nikola'dan öğrenme fırsatı bulmuştur. Turhan Paşa gibi tecrübeli bir diplomatı vasıtasıyla devletin toprak kaybettiği bir tarihsel dönemde yaklaşık iki asırdır toprak bütünlüğüne yönelik en büyük tehdidi oluşturan Rusya Devleti ile rasyonel politikaların zeminini test etmiştir. Dönemin devletlerarası ilişkilerde sıcak gündem başlıkları olan Girit, Bulgaristan, Makedonya, Ermeni Meselesi gibi konulara yönelik Rusya'nın tutumunu görme imkânı bulmuştur.

Rusya açısından ise Livadya görüşmelerinde Osmanlı Devleti'ni dönemin büyük devletleri

İngiltere, Avusturya ve Almanya'ya karşı kendi yanında pozisyon almaya yöneltme çabası dikkat çekmektedir. Birinci Livadya görüşmesinde Rusya'nın Girit bağlamında İngiltere'yle Akdeniz mücadelesi öne çıkarken ikinci ve üçüncü Livadya görüşmesine Avusturya'yla Balkanlardaki rekabeti damgasını vurmuştur. Ayrıca ikinci görüşmede Alman İmparatoru'nun İstanbul'da yaptıracağı çeşme de Rus Çarı tarafından şaşırtıcı şekilde önemsenerek Turhan Paşa'ya sorulmuş ve Çar, Alman İmparatoru'nun çizdiği bir harita üzerinden Rusya ve Almanya karşılaştırılmasına yönelik çıkarsamalara gitmiştir.

Livadya'ya yapılan ziyaretlerde Turhan Paşa ve heyeti, Çar tarafından çok iyi bir şekilde karşılanmış ve ağırlanmıştır. Karşılıklı olarak çeşitli hediyeler takdim edilmiş, Çar ayrıca Sultan II. Abdülhamid'e gönderdiği mektupta da Turhan Paşa'nın gelişinden duyduğu memnuniyeti belirtmiştir. Görüşmelerde Çar'ın özellikle Sultan II. Abdulhamid'e yönelik oldukça nazik üslubu öne çıkmıştır. Kendisini Sultan'ın "sadık bir dostu" Sultanı da "Avrupa'nın en büyük siyasetçilerinden" ve "siyasi bir deha" olarak tanımlamıştır. Turhan Paşa da Sultan II. Abdülhamid'in saygı ve nezaket dolu mesajlarını Çar'a iletmiştir. Zaman zaman Diplomatik teamülleri de aşan bir nezaketle gerçekleşen görüşmelerin iki devlet arasında ilişkilerde yumuşatıcı bir etki yaptığı çıkarsaması yapılabilir.

Yazarın Notu

Çalışma daha önce sunulmuşsa ya da yazar kişilere teşekkürlerini iletmek istiyorsa buraya yazacaktır.

Mali Destek Bildirimi (Funding)

Çalışma bir kurumdan mali destek aldıysa buraya yazılacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

Ahmet Lütfi Efendi 1989. Vak'a Nüvis Lütfi Efendi Tarihi. C.XII. Hz. Münir Aktepe. Ankara.

Akpınar M. 2015. "Osmanlı Hariciye Nazırları". *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi* 35*,* 173-205.

Armaoğlu F. 1997. 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914). Ankara.

Aydın M. 1992. "Livadya Sefâretleri ve Sefâretnâmeleri". *Belgeler Dergisi* XIV(18), 321-357.

Ayna B. 2018. "Rusların Kürt Aşiretleriyle İlişkilerinde Abdürrezzak Bedirhan'ın Faaliyetleri (1906-1915)". *Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20*,* 137-153.

Beydilli K. 1993. "1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Doğu Anadolu'dan Göçürülen Ermeniler". *Belgeler Dergisi* XIII(17), 365-434.

Bozkurt G. 1999. "1899 Lahey Barış Konferansı ve Osmanlı Devleti", *XIII. Türk Tarih Kongresi III*, 369-394.

Cengiz H. A. 2018. "Halepa Fermanı ve Sonrasında Girit'te Yapılan Düzenlemeler". *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 8(16), 74-89.

Eyice S. 1989. "Alman Çeşmesi." *Diyanet İslam Ansiklopedisi* 2, 506-507. İstanbul.

Fındley C. 2012. *Modern Türkiye Tarihi*. Çev. G. Ayas. İstanbul.

Iorga N. 1948. *Osmanlı Tarihi*. Çev. Bekir. S. Baykal. C. V. Ankara.

Kansu A. 2017. *1908 Devrimi*. İstanbul..

Karal E. Z. (yayın yılı yok). *Osmanlı Tarihi*, C. IV. Ankara.

Kuneralp S. 1999. *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*. İstanbul.

Kurat A. N. 2014. *Rusya Tarihi: Başlanıştan 1917'ye Kadar.* Ankara.

Özcan B. 2011. "1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nde Erzurum Vilayetinden Rusya'ya Göçürülen Ermenilerin Geri Dönüşlerini Sağlama Faaliyetleri." *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 46, 195-204.

Pakalın M. Z. 2009. *Sicill-i Osmanî Zeyli*. Ankara.

Salih Münir Paşa 2015. Geçmiş Zamanlar II. Abdülhamid Devri Osmanlı Diplomasisi, İstanbul ve Paris Hatıraları. Hz. A. Birinci ve S. Günaydın. Ankara.

Sarınay Y. 2008. "Rusya'nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918)". *Akademik Bakış* 1(2), 69-105.

Seyitdanlıoğlu M. 2006. "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876). Eds. H. İnalcık & M. Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat*. İstanbul, 713-728.

Sırma İ.S. 1980. "Sultan II. Abdülhamid'in Çin'e Gönderdiği Enver Paşa Heyeti Hakkında Bazı Bilgiler". *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 4, 159-183.

Şenışık P. 2014. *Girit, Siyaset ve İsyanı 1895-1898*. İstanbul.

Tanrıverdi M. 2014. "Rusya İmparatorluğu'nun Kafkasya'da Ermenileri İskan Politikası ve Türklerin Göçü". *Yeni Türkiye*, 1-7.

Topaktaş H. 2016. "Rus Çarı'na Livadya'da Hoş-Âmedi: Turhan Paşa'nın II. Nikolay Nezdinde Fevkalâde Elçiliği (1898)". *Uluslararası Osmanlı Araştırmaları Kongresi*, 241-266. İstanbul.

Uçarol R. 1994. Siyasi Tarih (1789-1914). İstanbul.

Yeşilot O. 2018. "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 36, 197-199.

Yıldırım E. 2015. "Yemen Ortadoğu'nun Taşrasındaki Çatışma". *İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi Analiz* 4, 1-12.

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi(BOA)

BEO. (Bab-ı Ali Evrak Odası), 1220/91429

BEO. (Bab-ı Ali Evrak Odası), 1220/91430.

BEO. (Bab-ı Ali Evrak Odası), 1228/92048.

BEO. (Bab-ı Ali Evrak Odası), 1866/139939.

BEO. (Bab-ı Ali Evrak Odası), 1941/145508.

DH. MKT. (Dâhiliye-Mektubi), 2134/42.

İ. HUS. (İrade-Hususi), 69/51.

İ. HUS.(İrade-Hususi), 69/63.

İ. HUS. (İrade-Hususi), 94/52.

İ. HUS. (İrade-Hususi), 100/12.

İ. HUS. (İrade-Hususi), 100/50.

HR. TH. (Hariciye-Tahrirat), 274/62.

HR. TH. (Hariciye-Tahrirat), 274/72.

ŞD. (Şura-yı Devlet), 3195/24.

Y. A.HUS. (Yıldız-Askeri Hususi), 388/59.

Y. A.HUS. (Yıldız-Askeri Hususi), 390/41.

Y. E.E. (Yıldız-Esas Evrakı), 10/18.

Y. E.E. (Yıldız-Esas Evrakı), 13/14.

Y. E.E. (Yıldız-Esas Evrakı), 13/15.

Y. E.E. (Yıldız-Esas Evrakı), 13/17.

Y. E.E. (Yıldız-Esas Evrakı), 13/19.

Y. PRK. HR. (Yıldız-Parekende Hariciye), 26/52.